

Стоцький Ярослав
(Тернопіль)

ДОЛЯ ЧЕРНЕЦТВА, ДУХОВЕНСТВА І ПАРОХІЙ УГКЦ У ЗАХІДНИХ ОБЛАСТЯХ УКРАЇНИ У 1950–1953 рр.

Дослідження проблеми має широку як українську, так і закордонну історіографію. Зокрема ця тематика висвітлюється у В.Сергійчука “Нескорена Церква. Подвижництво греко-католиків України в боротьбі за віру і державу”. – К., 2001, І.Андрухів “Релігійне життя на Прикарпатті: 1944–1990 роки. Історико-правовий аналіз”. – І.-Ф., 2004, Б.Боцюрківа “Українська Греко-Католицька Церква і Радянська держава (1939–1950)”. – Л., 2005, в збірниках “Ковчег” Інституту історії Церкви Українського католицького університету, численних наукових збірниках конференцій присвячених темі чернецтва УГКЦ та ін. Натомість автор, враховуючи ці наукові напрацювання, поглиблює і деталізує досліджувану проблему із використанням джерельних даних державних архівів Львівської, Тернопільської та Івано-Франківської областей. Актуальність проблеми в тому, що із забороною державною владою у 1946 р. діяльності УГКЦ, храми, монастирі і релігійні громади котрої при сприятливій атеїстичній тоталітарній владі поглинула РПЦ, – наприкінці 1980-х – у першій половині 1990-х років виникла міжконфесійна боротьба за повернення греко-католикам їхнього церковного майна, котре з 1946 р. зайняла РПЦ. Це міжконфесійне протистояння не було тільки речово одновекторним, а мало й має на сьогодні глибинний зміст не тільки в контексті протистояння різних релігійних традицій, але й у сенсі ідейного національного стратегічного державотворення модерної України. Відтворення діяльності останніх островів греко-католицизму в Західній Україні в останні роки їхньої легальності, репресії і тиск проти чернецтва УГКЦ з боку державної влади, висвітлення підпільного служіння духовенства УГКЦ – і є метою даного дослідження.

8 вересня 1950 р. на ім'я уповноваженого Ради у справах релігійних культів при РМ СРСР по УРСР П.Вільхового та уповноваженого Ради у справах релігійних культів при РМ СРСР у Львівській області П. Кучерявого надійшов лист від голови Ради у справах релігійних культів при РМ СРСР І.Полянського у якому фігурувало таке: “Рада Міністрів Союзу РСР дозволила Раді у справах релігійних культів дати згоду на закриття трьох греко-католицьких (уніатських) монастирів в Львівській області:

- а) чоловічого монастиря ордену “студитів” в селі Міжгір'я (Унів);
- б) жіночого монастиря “студиток” в селі Ясенівка (Якторів);
- в) жіночого монастиря ордену “Василія Великого” в селі Суховоля.

Рада Міністрів Союзу РСР зобов'язала Раду Міністрів Української РСР забезпечити працевлаштування працездатних і розташування в будинках інвалідів непрацездатних черничих осіб монастирів, які закриваються...

Викладане Рада повідомляє Вам для реалізації рішень Львівського облвиконкому про закриття вищевказаних монастирів...”¹

Отримавши такий дозвіл Ради, швидше за все спочатку усний, бо письмовий датовано 8 вересням 1950 р., про закриття цих греко-католицьких монастирів, уповноважений Ради у справах релігійних культів у Львівській

області П. Кучерявий спільно із головами райвиконкомів, на території котрих знаходилися ці монастирі, розробили попередній план, який облвиконком затвердив і виконання котрого почалося вже 5 вересня 1950 р. (sic!). Згаданий уповноважений разом із представниками Перемишлянської райради (головою райвиконкому, завідувачем районним фінансовим відділом, начальником райвідділу МВС), співробітником обласного управління МДБ та ін., прибули 5 вересня у Межигірський (Унівський) чоловічий монастир. Тут вони у ідальні монастиря із монахами трьох чинів, котрі були згруповані у монастирі, провели нараду на котрій роз'яснили ченцям мету свого візиту. Суть роз'яснення зводилася до того, що з цього дня монастир припиняє своє існування оскільки колишнє греко-католицьке духовенство ще в березні 1946 р. прийняло постанову про возз'єднання із РПЦ, а даний монастир відмовився від возз'єднання, тож не має права на існування. Ці партійно-радянські репресивні візитери проявили “велику ласку” й дозволили ченцям взяти з собою деякі речі для особистого вжитку: одяг, взуття, ліжко, постіль, столик або тумбочку, два крісла або табуретки, муку, крупу, овочі, фрукти та один центнер зерна. Їм начальником райвідділу міліції було обіцяно впродовж трьох днів видати паспорти. 21 непрацездатному ченцю було надано дозвіл на проживання в будинках пристарілих із повним державним забезпеченням. Усі ченці коло 1800 години, використовуючи автомобіль цих візитерів та гужовий транспорт свого монастиря, переїхали у сусідні Межигір'я, Підгайчики і Перемишляни. В обіцяний термін вони отримали паспорти і майже всі виїхали до своїх родичів, решту влаштувались на працю в Перемишлянах і Глинянах².

Цього ж дня, 5 вересня 1950 р., було припинено діяльність греко-католицького жіночого монастиря в с. Ясенівка (Якторів). Комісія Глинянського райвиконкому разом із уповноваженим Ради у справах РПЦ у Львівській області А. Вишневським діяла аналогічно як в унівському монастирі.

Усі релігійні речі: ікони, книги, хрести і т. п. було розміщено в церкві, опечатано і здано під охорону. А рукописні ікони, картини, різьблені хрести, ризи, рукописні книги тощо, котрі були музейною мистецькою цінністю, засвідчили музейні експерти, було передано, за рішенням облвиконкому, музеям.

Натомість решту релігійних і також цінних монастирських речей було передано в безкоштовне користування (за актом комісії) єпархіальному управлінню РПЦ архієпископу Макарію. Це були такі речі: різні ризи – 98 шт., кіотів – 2, спитрахилі – 34, дияконські стихарі – 16, ієрейські стихарі – 16, покривала на престоли – 38, євхаристійні чаші – 26, дискоси – 8, ложечки для причащення – 9, євангелії – 3, повні архієрейські облачання – 1, обруси – 6, хоругви – 10, плащаниці – 4, хустки євхаристійні – 59, нарукавники – 36, воздухівки (аер) – 73, ілитони – 6, покрівці – 24, різні ікони – 32, підсвічники – 15, різні релігійні книги – 247 і т. п.³

Решту монастирського майна (нерелігійного) райфінвідділи з розпорядження райвиконкомів реалізували школам, лікарням, будинку інвалідів, а худобу, птицю, сільгоспінвентар передали колгоспам.

Із всіх 43 непрацездатних ченців і черниць в будинки інвалідів перейшло 28 осіб, решту не погодилися на це і поїхали до родичів.

9 вересня 1950 р. уповноважений П. Кучерявий із членами комісії припинили діяльність жіночого монастиря у с. Суховоля. Схема закриття монастиря була такою ж, як і вищезазначених монастирів. Господарське майно монастиря (1 коня, 2 корови, 1 свиню, птицю, 1 плуг, 1 кінну молотарку, 1 культиватор,

2 борони, 1 віялку, 1 сани та ін.) райвиконком передав Суховольському колгоспові⁴.

Згаданий уповноважений у своєму звіті про закриття цих монастирів на ім'я І.Полянського, П.Вільхового та першого секретаря Львівського обкому КП(б)У І. Грушецького рапортував: "Останні три монастирі, в яких було сконцентровано, фактично, сім орденів: студитський, василіянський, редемптористський, студиток, василіянок, служебниць і василіянок (повторення уповноваженого – Я.С.) припинили свою діяльність десятого вересня ц/року...

Не рахуючись із труднощами, котрі довелося перенести за цей час (закриття монастирів – Я.С.) мене особисто тішить, що завдання партії і уряду виконано з честю, очищено нашу область від ворожих вогнищ"⁵.

Вся ця антигреко-католицька діяльність партійно-радянських органів й уповноваженого П.Кучерявого дозволила останньому у звіті за І-й квартал 1951 р. твердити, що "греко-католицьких церков і монастирів не має"⁶ у Львівській області.

У Тернопільській області, як було вищесказано, монастирі УГКЦ були закриті владою ще у 1946 р. А два жіночі монастирі у Дрогобицькій області: 30 черниць у Дрогобичі і 15 сестер служебниць у Самборі, – атеїстична влада також закрила, тож у 1949 р. вони вже не діяли. Невеличкі групи чернецтва мали нелегальні осідки у Дрогобичі, Самборі, Бориславі, Стрию та в деяких селах області.

У Станіславській області, станом на 25 червня 1946 р., внаслідок впровадженого владою процесу концентрації монастирів УГКЦ ще діючими залишалися такі монастирі: у Станіславі – василіянок, служебниць і вінкентійок, у с. Підмихайлівці Рогатинського р-ну – василіянок, у смт. Войнилів – йосафаток, у с. Гошів – жіночий монастир сестер Пресвятої Родини та чоловічий – отців василіян й у с. Дора – отців студитів, всього – 163 ченці і черниці⁷, котрі відмовилися переходити в московське православ'я.

Улітку 1946 р. влада продовжила т. зв. ущільнення монастирів, почавши із монастиря сестер василіянок Станіслава (30 черниць, з яких 15 були непрацездатні та хворі, котрих намітили переселити в монастир у Підмихайлівцях). Настоятелька монастиря станіславських василіянок Марія Йосипенко прохала владу не чинити цієї акції, і через різні звернення, навіть до суду і Сталіна⁸, відтягувала цей процес переселення і концентрації. Але влада була невблаганною. Вона змусила хвору настоятельку сестер василіянок із монастиря у Підмихайлівцях Магдалину Абодич написати заяву обласному уповноваженому Ради у справах релігійних культів, що згідна прийняти у свій монастир станіславських василіянок та гарантує їм повне забезпечення. І на такій підставі у липні 1947 р. облвиконком прийняв рішення №495 про переселення станіславських василіянок у монастир с. Підмихайлівці, а Рада у справах релігійних культів по УРСР затвердила того ж місяця це рішення. Але настоятелька Марія Йосипенко відмовилася його виконувати. Тоді обласний уповноважений спільно із представниками облвиконкому, райвиконкому, співробітниками МВС і МДБ вирішили діяти репресивно. Акцію розпочали 12 листопада 1947 р., що й призвело до закриття монастиря сестер василіянок у Станіславі. Та сестри все ж відмовилися переїжджати у Підмихайлівці і з дозволу влади роз'їхалися до своїх родичів, а монастир у 1948 р. було передано педагогічному училищу⁹. Настоятельку Марію Йосипенко у 1948 р. репресивні органи заарештували і відправили в концтабори Сибіру, звідси вона за амністією повернулася у 1956 р. до Станіслава, а в 1960-х рр. була обраною

настоятелькою підпільної Галицької провінції сестер василіянок¹⁰.

8 березня 1950 р. Станіславський облвиконком прийняв рішення про закриття всіх монастирів УГКЦ, котрі діяли в області, а саме: чоловічого і жіночого в Гошеві, “Св. Вінкентія від св. Павла” та “Пресвятої Непорочної Діви Марії” – в Станіславі, сестер василіянок – в Підмихайлівцях, “Св. Йосафата” – у Войникові¹¹.

Монахи василіяни та черниці чину “Святої Родини” з Гошева відмовилися покинути свої монастирі. 26–27 березня 1950 р. співробітники МДБ заарештували це чернецтво, а монастирі закрили¹². Заарештовано було таких ченців василіян: настоятеля Михайла Греня, Йосифа Білана, Йосифа Гілана, Миколу Глибчука, Івана Повха, Богдана Городиського, Петра Розкіпа, Миколу Шабона, Йосифа Янтуха, Антона Качмара¹³. Згодом їх було засуджено до різних термінів. Під час арешту співробітники МДБ провели ретельний обшук і вилучили націоналістичну літературу, гроші, ікони, побутовий і церковно-релігійний посуд, священничий одяг (понад 20 штук) тощо¹⁴. Усі церковні речі влада передала православної церкві в Болехові, а монастирські приміщення – облвно для організації в них дитячого будинку.

Решту монастирів Станіславщини також було у цей період закрито, тож на 1 червня 1950 р. в області не діяв жодний монастир.

Ніхто із чернецтва не зрікся свого попереднього змісту життя, а лише пристосував його до нових обставин. За чернецтвом влада прагнула встановити нагляд за допомогою її офіційних чинників та різної масті сексотів.

Жіноче чернецтво такий подвійний контроль найболючіше відчуло у 1946–1950 рр., коли було заарештовано на Закарпатті й у Галицькій митрополії УГКЦ біля сотні черниць усіх конгрегацій, разом із 40 сестрами служебницями, – 29 із котрих завершили своє життя у концтаборах і на спецпоселеннях Сибіру¹⁵.

Не всі сестри-черниці, котрі в ці роки уникнули арештів, будучи вигнаними владою із монастирів, мали змогу купити спільну хатину, чи винайняти кімнату, чи, врешті, повернутися до родичів. Викинутих, по суті, на вулицю влада монахинь поселяла у непридатних для життя приміщеннях: стайнях, бараках, щоб ще більше їх принизити, або й зовсім не зважала на те, як вони облаштують свої елементарні побутові умови.

Сестра Маркія-Марія Башинська (СНДМ), котру я інтерв’ював, згадувала: “Залишили тільки те, що на собі (чернечий одяг). Як так ми вийшли поміж людей, то не мали в що переодягнутися”¹⁶. Переслідування з боку влади, важкі умови життя, похилий вік – все це було причиною того, що, наприклад, 14 сестер милосердя св. Вінкентія із Львова захворіли на туберкульоз¹⁷.

Обшуки, які щомісяця проводили органи МДБ і МВС у приміщеннях жіночих домів-осідків, постійно тримали черниць у напруженні. Але й за таких умов жіноче чернецтво не полишало свого служіння у лоні підпільної УГКЦ. Воно стало посередником, своєрідним містком, між віруючими УГКЦ і її духовенством. У цей сталінський період жіноче чернецтво, ризикуючи власним життям, ще й надавало, в силу своїх можливостей, допомогу оунівському підпіллю. Це була інформативна, матеріальна й духовна допомога. Але основною метою для жіночого чернецтва впродовж усього підпільного періоду УГКЦ було молитовне життя всередині спільноти, за її межами для віруючих, катехизація, пошуки і підготовка нових молодих покликань і повсякчасне сприяння підпільним священикам у їхньому душпастирстві.

У 1945–1950 рр. було репресовано 89 ієромонахів і 19 братів Галицької провінції ЧСВВ, із них 41 ієромонаха і 9 братів було засуджено на тривалі

терміни ув'язнення і дев'ять із них загинули в ув'язненні¹⁸.

Приміщення і церкви монастирів влада використовувала для різних призначень. Так, церкву св. Онуфрія львівського монастиря ЧСВВ було передано під музей Івана Федорова, а приміщення монастиря – у житловий фонд міста, церкву св. Юра в Червонограді – під музей релігії і атеїзму, а приміщення монастиря – для потреб автошколи і поштового відділення, в Станіславі монастирську церкву, як пустуючу, довели до аварійного стану, а до монастирських приміщень добудували кінотеатр, у Крехові в стінах монастиря діяла школа для неповносправних дітей¹⁹, у Бучацькому монастирі церкву переобладнали під навчальний корпус і розмістили у ній зернозбиральний комбайн як наочний навчальний посібник, а в монастирських приміщеннях розмістилося професійно-технічне училище – СПТУ №26²⁰.

Греко-католицькі священники, котрі перейшли в РПЦ, і були офіційно зареєстровані в уповноваженого Ради у справах РПЦ при РМ СРСР у Тернопільській області (на той час ним був П.Пруселіс), проводили богослужіння в незареєстрованих церквах. Так, у Скалатському районі у селах Зарубинці і Колодіївка їх проводив о. Маковей, у Товстенському районі у селі Литячі – о. Тичинський, у Зборівському районі в селі Метенів – о. Лошній.

Про відправи невоз'єднаних греко-католицьких священників вищезгаданий уповноважений повідомляв начальника відділу "О" Управління Міністерства Державної Безпеки у Тернопільській області капітана Болюту для вжиття відповідних заходів²¹, а щодо відправ зареєстрованих священників у незареєстрованих церквах, то уповноважений дав розпорядження головам райвиконкомів про заборону таких відправ, поки їх громади (даних сіл) не будуть зареєстровані із парохом у облвиконкомі²².

Зрештою, доноси уповноваженого у відділ "О" УМДБ були й за інші дії загнаних у підпілля греко-католиків. Так, за скаргою пароха села Чернелів-Руського Велико-Бірківського району о. М. Рокицького на дочку греко-католицького священника Кравчука, котра проводила пропаганду проти московського православ'я в селі Великі Бірки, уповноважений П.Пруселіс зробив черговий донос начальнику відділу "О" УМДБ. Одночасно, туди ж надійшов його донос із скарги голови виконкому Бережанського району Петренко на греко-католицьких священників, котрі підпільно проводили відправи у помешканнях вірних УГКЦ у селах району²³.

Через такі скарги, у першому кварталі 1950 р., органами УМДБ у Тернопільській області було заарештовано 6 греко-католицьких підпільних священників²⁴.

Щодо церков, як молитовних приміщень, то на 1 липня 1950 р. у Тернопільській області було зареєстровано 797 церков і 10 молитовних будинків, а не зареєстрованими залишилися тільки 15 церков.

Таке збільшення зареєстрованих церков пов'язане з тим, що, проводячи виїзну перевірку районів області уповноважений Ради у справах РПЦ у Тернопільській області П.Пруселіс встановив, що 51 церква була зареєстрована ще в 1945–1946 рр., і священники мають на руках грамоти на парохії від архієпископа Макарія. Станом на 1 липня 1950 р. він конкретизував статистику щодо греко-католицького духовенства за період 1945–1950 рр. Вона була такою: возз'єдналися з московським православ'ям 273 священники, із котрих 20 було заарештовано, ймовірно, за продовження греко-католицьких відправ та нелегальну пропаганду УГКЦ, а це свідчить про те, що їх возз'єднання із РПЦ було формальним. Також, виїхало невідомо куди 5 священників, тож залишилося

на 1 липня 1950 р. 248 священиків. Греко-католицьке підпілля всього нараховувало 66 священиків, із котрих було заарештовано 47, виїхали невідомо куди 8, і, таким чином, залишилося на 1 липня 1950 року 11 священиків, із котрих 4 отці були пристарілого віку, 2 хворих, а 5 отців ще знаходились на стадії перевірки через сітку сексотів уповноваженого П. Пруселіса і МДБ²⁵. Таким чином, за період 1946–1950 рр. із 339 греко-католицьких священиків на Тернопільщині 47 було заарештовано органами МДБ переважно з подачі уповноваженого Ради у справах РПЦ при РМ СРСР у Тернопільській області. Це були невоз'єднані священики.

Незважаючи на те, що греко-католицьких священиків у підпіллі в області залишилося ледь більше 10, це аж ніяк не означає, що греко-католицьке підпілля кардинально звузило свою географію. Бо ця невелика кількість священиків робила короточасні таємні виїзди за межі свого проживання в інші села району і області, де проводили таємні відправи серед віруючих УГКЦ, котрі не перейшли до РПЦ.

Окрім того, і самі віруючі таємно чи напівлегально збиралися на самостійні відправи. Як приклад, у травні 1951 р. уповноважений Ради у справах релігійних культів у Тернопільській області І. Чирва від своїх сексотів отримав інформацію і розкрив греко-католицьку підпільну громаду, котра проводила молитовні відправи у передмісті Чорткова на вулиці Бердо, а її члени належали до колгоспу імені XVI з'їзду КП(б)У. Цією громадою керувала Марія Галабурда. Дана підпільна греко-католицька громада проводила самостійні відправи біля будинку рахівника того ж колгоспу, де стояв кам'яний хрест. Окрім того, член цієї ж спільноти А. Чернецька, проводила в цій же окрузі в помешканнях вірних УГКЦ хрещення новонароджених дітей. Миряни цих громад проводили всі доступні їм (в межах канонічного права) відправи²⁶. Зрозуміло, що уповноважений І. Чирва про діяльність підпільної греко-католицької громади доніс органам МДБ.

Цей факт свідчить, що вірність УГКЦ серед мирян була збережена (хоч напевно, не всіх), а з іншого боку показує, що вірні УГКЦ пристосувалися до нового т. зв. радянського порядку, ставилися до нього формально, не змінюючи змісту свого релігійного вірування, водночас підлаштувавшись під реальну форму діяльності УГКЦ, форму важку в умовах даної комуністичної системи із усіма її (системи) засобами контролю. Тому, для віруючих підпільної УГКЦ першочерговим завданням було не потрапити під контроль системи для того, щоб культивувати своє релігійне вчення. Як бачимо із вищенаведеного прикладу, це не завжди давалося, але все ж, щастило якщо не одній, то іншій спільноті. Це й забезпечувало безперервність діяльності УГКЦ із майже завжди змінною географічною сіткою, що характерно для підпілля УГКЦ у сталінський період.

Цікаві зміни серед колишнього греко-католицького духовенства сталися на межі 1950–1951 рр. Якщо на 1 липня 1950 р. РПЦ в Тернопільській області нараховувала 394 священиків (крім возз'єднаних греко-католицьких, у це число входили і т. зв. “кадрові” православні священики), то на 1 липня 1951 р. їх було 352. Це пояснюється тим, що 38 священиків (колишні греко-католицькі) були заарештовані каральними органами або відмовилися від служіння РПЦ і перейшли на світську роботу чи виїхали в інші області²⁷. У цьому контексті характерним є приклад колишнього греко-католицького священика возз'єданого з РПЦ о. Богдана Стойка, котрий відмовився від священства в структурі московського православ'я, виїхав до Львівської області,

де влаштувався старшим фінансовим інспектором. Таке рішення о. Б. Стойко мотивував уповноваженому Ради у справах РПЦ П. Пруселісу тим, що є спеціалістом-бухгалтером і, що священницька служба матеріально його не задовольняє²⁸.

Це свідчить, що певна частина греко-католицького духовенства, котре у другій половині 40-х років возз'єдналася з московським православ'ям, переосмислила свій вчинок, і це вилилося у небажання служити чужій Церкві. Оскільки ж процес навернення офіційно був неможливий, то ці священники використовували мотиви подібні до мотиву отця Стойка, що гарантувало їм уникнення від підозр владних структур.

У 1953 р. на території Тернопільської області проживало вже 17 греко-католицьких священників²⁹. Це збільшення, в першу чергу, пов'язане із початком політики десталінізації, яку після смерті 5 березня 1953 р. Й. Сталіна розпочав М. Хрущов і внаслідок якої більшість священників потрапили під амністію і повертались із заслання у 1953–1957 рр.

Звільненим невоз'єднаним греко-католицьким священникам було важко знайти місце праці, та декому це вдалося зробити ще в тому ж 1953 році. Наприклад, о. Омелян Гадзевич влаштувався бухгалтером дитячого садка в місті Бережани, о. Михайло Кисіль – столяром у с. Ягільниця Чортківського району³⁰. І хоч за ними стежили інформатори уповноваженого Ради у справах РПЦ при РМ СРСР у Тернопільській області, це не відлякувало невоз'єднаних отців УГКЦ від підпільного служіння.

1953 р. став переломним у діяльності катакомбної УГКЦ, бо звільнена із заслання того року невелика група священників стала прикладом для греко-католицьких віруючих і надала їм сміливості відкрито виступати (з ініціативи та за підтримкою цих же отців) з вимогою офіційного дозволу на легальні греко-католицькі відправи.

Так, уже у другому півріччі 1953 р. надійшла заява на ім'я голови Ради Міністрів СРСР Г. Маленкова (котра була направлена в облвиконком) від невоз'єданого греко-католицького священника о. Р. Криницького із с. Пліхів Бережанського району, в котрій він просив дозволу відправляти церковну службу в греко-католицькому обряді³¹.

Одночасно така відважна заява о. Р. Криницького дає можливість простежити реакцію на неї облвиконкому і безпосередньо уповноваженого Ради у справах РПЦ у Тернопільській області П. Пруселіса. Схема була такою. Отця Р. Криницького викликали до облвиконкому, де згаданий уповноважений пояснив йому, що в СРСР духовного центру в греко-католиків немає, тому дозволити йому відправляти в Руській Православній Церкві можуть, якщо він возз'єднається з РПЦ і буде виконувати всі обряди по-православному. Тут мова вже не йде про греко-католицькі обряди, а, власне, про пряме вербування о. Криницького в московське православ'я, інакше кажучи, грубе ігнорування прохання о. Криницького. Згаданий уповноважений пішов ще далі – він запропонував о. Криницькому звернутися до архієпископа Львівсько-Тернопільського Панкратія з проханням возз'єднатися з РПЦ. На що о. Криницький чесно заявив, що не бажає возз'єднатися, бо є греко-католицьким священником і залишиться ним до кінця свого життя³².

Така непохитна вірність греко-католицькій опозиції, яка виявлялася у непокірній поставі духовенства і в його служінню, підпільних відправах, надавала впевненості й греко-католицьким віруючим із мирян, і була для них життєдайним джерелом впродовж всього катакомбного періоду УГКЦ.

У зв'язку з масовими арештами греко-католицьких священиків, котрі не перейшли до РПЦ у 1946–1950 рр., підпілля УГКЦ на Тернопільщині все ж не переставало діяти. Щоправда, зменшилася його активність, бо на волі вдалося залишитися, в різні роки цього періоду лише незначній частині священиків, й до того ж – похилого віку, що позначилося на активності їх тогочасної підпільної діяльності.

Незважаючи на похилий вік, половина із них була ще досить енергійною на своїх теренах. Залишилася також більша половина монаших, особливо жіночих, згромаджень або чинів, які також, хоч в обмеженій кількості, проводили необхідні обряди серед віруючих УГКЦ і сприяли підпільному служінню отцям УГКЦ.

Підпільні відправи проходили вранці або вночі за зачиненими дверима і заштореними вікнами. Кількість вірних на них була від кількох чоловік до кількох десятків. Переважали, в основному, жінки, значно менше було чоловіків. Служби Божі переважно були читані старослов'янською мовою, включаючи коротку проповідь священика про вірність УГКЦ і надію на її визволення з катакомб, котрі вірними і священиками розцінювалися як випробування, послане Богом для УГКЦ. Також на Службі Божій вірні мали змогу сповідатися і приступати до святого Таїнства причастя. Окрім того, священики проводили хрещення як новонароджених, так і дорослих. Вони також вінчали молодожонів, котрі частіше не ризикували для цієї події одягати шлюбний одяг. Священики також проводили похоронну відправу у хаті померлого, але в процесії участі не брали, гріб запечатували вже після похорону і вночі.

На підпільні відправи священики одягали епитрахиль. Значно рідше одягали фелон. Це пояснюється тим, що у випадку міліцейської облави епитрахиль можна було легше і швидше зняти, ніж фелон.

Літургійні книги священики мали свої, як і церковний посуд. Згодом з метою конспірації і щоб забезпечитися перед облавою в дорозі, священики не завжди носили із собою церковний посуд, а вирішували питання таким чином: у кожному селі чи місті, де були більші осередки підпілля, вірні мали свій церковний посуд.

Теж саме стосується евхаристійного вина і просфор. Просфори пекли, переважно, сестри-монахині із Львова, Станіслава, Тернополя й інших жіночих монаших осередків, але й світські жінки також часто забезпечували священиків просфорами.

Не всі священики з підпілля займалися катехизацією. Цю важливу справу, у більшості випадків, взяли на себе сестри-монахині, натомість священики вже тільки давали першу святу сповідь і перше святе причастя. Але справа катехизації, починаючи з 60-х років, набула процесу безперервного і щораз ширшого.

Характерним у греко-католицькій підпіллі було те, що, не завжди маючи змогу провести підпільну відправу, священики радили вірним у таких випадках відвідувати діючі римо-католицькі костьоли, де таємно були присутні священики УГКЦ, котрі в закутках костьола уділяли св. Тайн сповіді і евхаристії для греко-католицьких віруючих. У цьому контексті РКЦ допомагала також священикам УГКЦ інтенціями.

Окрім того, Божественна Літургія св. Івана Золотоустого, котру передавало Радіо Ватикан, поступово входила в підпільне життя вірних УГКЦ і не тільки заповнювала паузу, котра виникала з різних причин у катакомбах, але й стала чи не обов'язковою щонедільною і щосвяточною літургією³³.

У Львівській області у кінці 1952 – на початку 1953 рр. налічувалося 50 невоз'єднаних церков³⁴. Парохіяни УГКЦ наполегливо не дозволяли ні обласному уповноваженому, ні Львівсько-Тернопільському єпархіальному управлінню увійти до цих храмів призначеним цими владами священикам РПЦ. Приміщення церков вірні УГКЦ своїми коштами відремонтували, утримували в них належний порядок, сплачували всі необхідні податки за церкву, тож уповноважений у цьому контексті не мав до невоз'єднаних парохій жодних претензій. Йому залишалося сподіватися, що тривала відсутність парохів для цих громад спонукає останніх все ж зареєструватися і прийняти призначених парохів. А поки-що ці греко-католицькі невоз'єднані і незареєстровані релігійні громади стояли на своїй міцній позиції, що в православ'я не перейдуть.

Так, наприклад, у церкву смт. Винники Нестеровського району, як у дочірню м. Нестерова (так радянська влада перейменувала м. Жовква – *Я.С.*) приїхав парох Нестерова і з метою возз'єднання парохіян Винників хотів у неділю відправити святкову літургію у їхній церкві. Разом зі старостою він пробув у церкві дві години, але жодний віруючий Винників не з'явився на цю намічену літургію³⁵.

Аналогічна ситуація спостерігалася і в Підкаменському районі, де до 1952 р. із 20 церков возз'єдналися всього сім. І в деякі невоз'єднані парохії по 6–7 разів приїжджали православні священики, але парохіяни УГКЦ їх не допускали до проведення богослужінь у церкві. Але наполегливість староправославного духовенства, т. зв. кадрового волинського, привела до того, що ще шість релігійних громад району перейшли до православ'я, тож залишилось у цьому районі на 1953 р. 7 невоз'єднаних громад (церков)³⁶. Це свідчило про те, що в районі діяли невоз'єднані священики підпільної УГКЦ, котрі разом із невоз'єднаними парохіянам намагалися географічно якнайширше зберегти греко-католицьку традицію.

Своєрідним підсумком долі УГКЦ в час сталінського тоталітарного режиму, а, власне, у 1945–1950 рр. в статистичному контексті є інформація голови Ради в справах РПЦ при РМ СРСР Г.Карпова про церковне становище в західних областях УРСР, направлена 6 серпня 1956 р. ЦК КП України, в якій зазначалося: “До возз'єднання з православною церквою в (Львівській, Тернопільській, Дрогобицькій, Станіславській і Закарпатській – *Я.С.*) областях було 3147 уніатських храмів, із яких возз'єдналися 2959 церков і із 1832 священиків возз'єдналися 1241 особа. У 231-у храмі, духовенство яких не дало згоди на возз'єднання, служіння було припинено, а з 590 осіб духовенства, котрі відмовилися возз'єднатися, частина була заарештована і засуджена, інші ж, котрі не були допущені до служби в церквах, розійшлися по домах або влаштувалися на світську роботу. Існуючі на той час 48 уніатських монастирів із 1010 особами чернецтва у них були у 1946–1948 рр. закриті (це не точно, бо понад 10 монастирів були закриті аж у 1950 р. – *Я.С.*)...”

У даний час (1956 рік – *Я.С.*) 243 особи із 344 репресованого за час із 1945 до 1950 рр. уніатського духовенства звільнено³⁷.

Із цієї інформації Г.Карпова напрошується запитання – чи до числа 344 репресованих і ув'язнених на довгі терміни греко-католицьких священиків і єпископів увійшло репресоване і ув'язнене чоловіче і жіноче чернецтво? З цієї інформації також випливає, що на волі, а, значить, у підпіллі діяли 246 отців УГКЦ. Проведений вище аналіз у західних областях України не висвітлює такої чисельності духовенства у 1946–1952 рр. включно із невоз'єднаними священиками Закарпаття. Підпільне духовенство становило, враховуючи звіти

обласних уповноважених, у кінці 1949 р., тобто в час триваючих репресій (якщо довіряти цим звітам) 160 отців: у Закарпатській області – 88, Львівській – 31, Тернопільській – 14, Станіславській – 9, Дрогобицькій – 18. Водночас, із цих же звітів випливає, що близько 100 осіб чоловічого і жіночого чернецтва у 1945–1950 рр. було репресованим. Тож Г.Карпов, найімовірніше, не врахував в числі 344 ув'язненого чернецтва. Таким чином, було репресовано і ув'язнено у 1945–1950 рр. 430 осіб єпископів, парохіяльних (одружених і целібатів) священників, ієромонахів, братів-ченців, сестер-черниць.

Тож, сталінський режим знищував не тільки Українську Греко-Католицьку Церкву в Галичині (1946), Закарпатті (1949), Румунії (1948), Чехословаччині (1950) і майже в Польщі, – а разом із знищенням цієї націонал-патріотичної релігійної інституції, знищенню підлягала й людина – міцно вірна своїй Церкві, яка її боронила й не зрадила. І якби не смерть Й.Сталіна в березні 1953 р., то репресивні органи не дозволили б решткам підпільної УГКЦ проводити своє служіння. Десталінізація стане початком порятунку для УГКЦ, бо хрущовський режим буде боротися з релігією в людині, а не з людиною в релігії.

Annotation

The paper deals with the final stage of closure of men's and women's abbeys of the Ukrainian Greek-Catholic Church executed by the totalitarian Stalin's regime in western regions of Ukraine, fate of monks and their abbeys, as well as pastorship of the reunited and underground Greek-catholic clergy.

Анотація

У статті досліджується заключний етап закриття чоловічих і жіночих монастирів Української Греко-Католицької Церкви тоталітарним сталінським режимом у західних областях України, доля чернецтва і їхніх монастирів, а також душпастирювання возз'єднаних і підпільних греко-католицьких священників.

¹ Державний архів Львівської області (ДАЛО). – Ф.Р. 1332. – Оп. 2. – Спр. 13. – Арк. 96.

² Там само. – Арк. 113–114.

³ Там само. – Арк. 115.

⁴ Там само. – Арк. 116.

⁵ Там само. – Арк. 113, 116.

⁶ ДАЛО. – Ф. 3. – Оп. 4. – Спр. 170. – Арк. 21.

⁷ Державний архів Івано-Франківської області (ДАІФО). – Ф.Р. 389. – Оп. 1. – Спр. 5. – Арк. 89. Див.: Андрухів І. Релігійне життя на Прикарпатті: 1944–1990 роки. Історико-правовий аналіз. – Івано-Франківськ, 2004. – С. 67.

⁸ Андрухів І. Релігійне життя... – С. 68–69.

⁹ Там само. – Арк. 70–73.

¹⁰ Боцюрків Б. Українська Греко-Католицька Церква і Радянська держава (1939–1950). – Л., 2005. – С. 173–174.

¹¹ Там само. – С. 81.

¹² ДАІФО. – Ф.Р. 388. – Оп. 1. – Спр. 9. – Арк. 128.

¹³ Сергійчук В. Нескорена Церква. Подвижництво греко-католиків України в боротьбі за віру і державу. – К., 2001. – С. 270.

¹⁴ Там само. – С. 271.

¹⁵ Боцюрків Б. УГКЦ в катакомбах (1946–1989) // Ковчег (Львів). – 1993. – Ч.1. – С. 116.

¹⁶ Інтерв'ю автора з с. Маркією-Марією Башинською, СНДМ від 08.10.1993, м. Тернопіль. Архів Інституту Історії Церкви. – П – 1 – 1 – 215. – Арк. 19.

¹⁷ Заброцька С.А. СНДМ. Досвід життя жіночих чинів і згромаджень УГКЦ у підпіллі //

Преображення у Господі. Матеріали конференції монашества УГКЦ. – Л., 2004. – С. 121.

¹⁸ Богун Д. ЧСВВ. Василянський чин в підпіллі // Календар “Світла” на Божий 1996 рік. – Торонто; Львів. – С. 119–137.

¹⁹ Гицинський В. Тернистий шлях Василянського чину за роки панування у Західній Україні Радянського комуністичного режиму (1939–1989 рр.) // Добромільська реформа і відродження Української Церкви. Науковий збірник. – Л., 2003. – С. 225–226.

²⁰ Стоцький Я. Монастир Отців Василян Чесного Хреста Господнього в Бучачі (1712–1996 рр.). – Л., 1997. – С. 109.

²¹ Державний архів Тернопільської області (ДАТО). – Ф.П. 1. – Оп. 1. – Спр. 1784. – Арк. 2.

²² Там само. – Арк. 2–3.

²³ Там само. – Арк. 8–9.

²⁴ Там само. – Арк. 34–35.

²⁵ Там само. – Арк. 61.

²⁶ ДАТО. – Ф.П. 1. – Оп. 1. – Спр. 2127. – Арк. 79.

²⁷ Там само. – Арк. 98.

²⁸ Там само.

²⁹ ДАТО. – Ф.П. 1. – Оп. 1. – Спр. 2521. – Арк. 32.

³⁰ Там само.

³¹ Там само. – Арк. 34. Отець Криницький, 1881 р.н., у 1906 році висвячений митрополитом Шептицьким А. на ієромонаха ЧСВВ і за його дорученням був кілька літ місіонарем в Аргентині і Бразилії. Повернувшись був духівником жіночого монастиря в селі Підмихайлівці Ходорівського району, а в 1948 р. переїхав в село Пліхів Бережанського району, де служив у підпіллі.

³² Там само. – Арк. 35.

³³ Стоцький Я. Українська Греко-Католицька Церква і релігійне становище Тернопільщини (1946–1989 рр.). – Тернопіль, 2003. – С. 131–132.

³⁴ ДАЛО. – Ф.Р. 1332. – Оп. 2. – Спр. 20. – Арк. 228.

³⁵ Там само. – Арк. 230.

³⁶ Там само. – Арк. 231.

³⁷ Сергійчук В. Нескорена Церква... – С. 288.